द्वितीयःसत्र

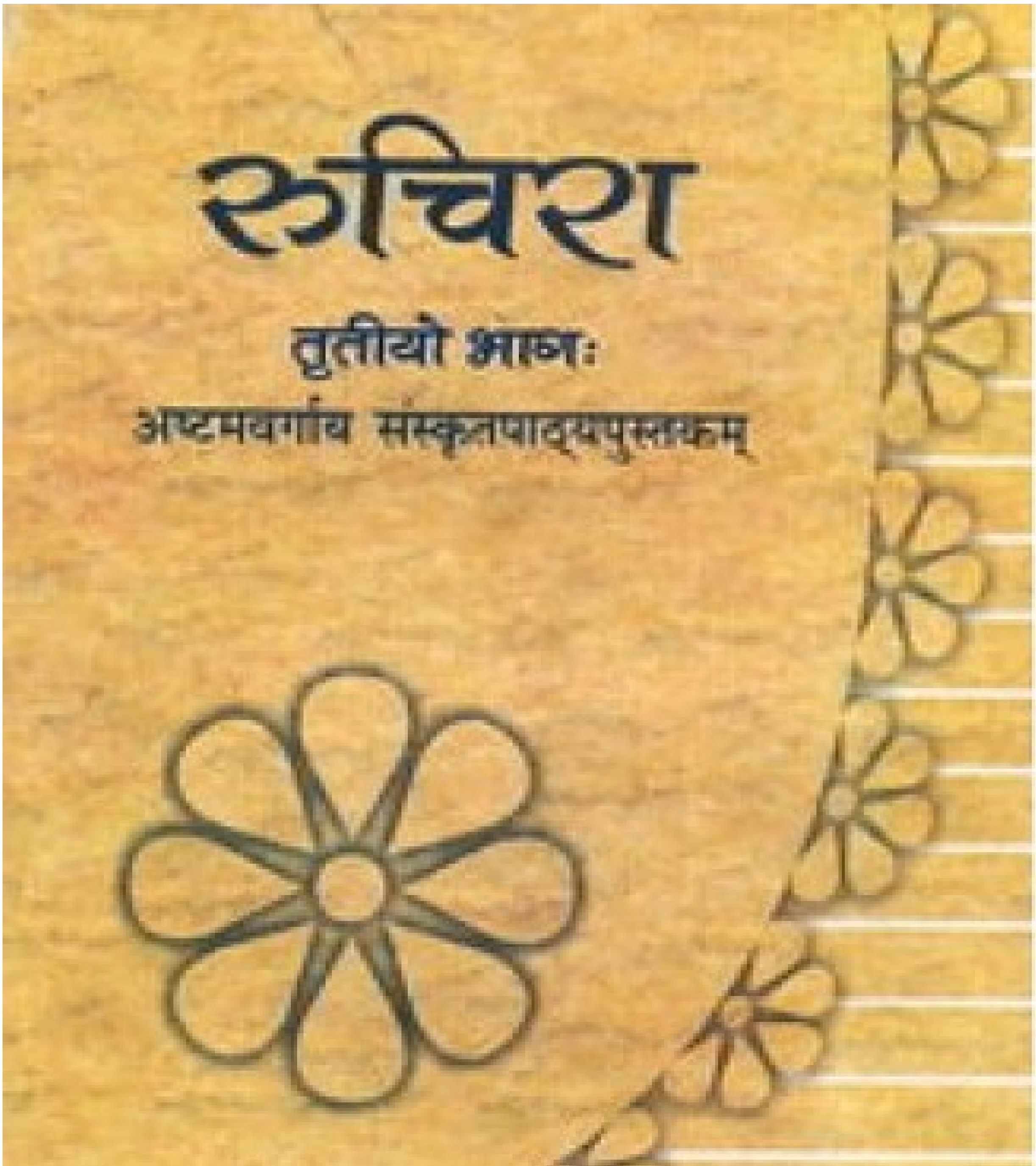

पुणा International School

Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class -VIII

Sanskrit

Ruchira- part-3

S.A.-2

Specimen Copy

Year- 2022-23

अनुक्रमणिका

Pa- 2 chapter (9 to 11)	Sa -2 chapter – (9 to 15)

NO	TITLE	PAGE-NO
नवमःपाठः	सप्तभगिन्यः	4
दशमःपाठः	नीतिनवनीतम	8
एकादशःपाठः	सावित्री बाई फूले	12
द्वादशःपाठः	कः रक्षति कः रक्षित	17
त्रयोदशःपाठः	क्षितौ राजते भारतस्वर्णभूमि	22
चतुर्दशःपाठः	आर्यभटः	27
पञ्चदशःपाठः	प्रहेलिकाः	31

नवमःपाठः

सप्तभगिन्यः (सात बहनें)

कठिन शब्दार्थाः

- भगिनी - बहन
- चतुर्विंशतिः - चौबीस
- ज्ञातुम - जानने के लिए
- साश्चयर्म - आश्चर्य के साथ
- भगिनीसप्तंक - सात बहनें
- स्वायत्तीकृत्ता - अपने अधीन किए गये
- सङ्घटनं - संगठन

शब्दार्थाः

- वंशवृक्षनिर्मितानि - बाँस के वृक्षों से बनी हुई
- हस्तशिल्पानाम - हाथ से बनी वस्तुाें की
- स्वलीलाकलाभिः - अपनी किया एवं कलाओं से
- पर्वपरम्पराभिः - पर्वो से
- श्रुतमधुरशब्दः - सुनने में मधुर
- विहितम - विधिपूर्वक किया गया
- प्रतीकात्मकः - साङ्केतिक
- प्राचुर्यम - अधिकता

अभ्यासः

वांचनकार्य

प्र-1 उच्चारणं कुरुत–

सुप्रभातम्	महत्त्वाधायिनी	पर्वपरम्पराभिः
चतुर्विंशतिः	द्विसप्ततितमे	वंशवृक्षनिर्मितानाम्
सप्तभगिन्यः	प्राकृतिकसम्पद्भिः	वंशोद्योगोऽयम्

गुणगौरवदृष्ट्या पुष्पस्तबकसदृशानि अन्ताराष्ट्रियख्यातिम्

प्र-2 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत –

(क) अस्माकं देशे कति राज्यानि सन्ति?

उत्तर- अष्टविंशतिः

(ख) प्राचीनेतिहासे काः स्वाधीनाः आसन्?

उत्तर-सप्तभगिन्यः

(ग) केषां समवायः 'सप्तभगिन्यः' इति कथ्यते?

उत्तर- सप्तराज्यानाम्।

(घ) अस्माकं देशे कति केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति?

उत्तर- सप्त।

(ङ) सप्तभगिनी प्रदेशे कः उद्योगः सर्वप्रमुखः?

उत्तर- वंशोद्योगः।

प्र-3 पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखत–

(क) भगिनीसप्तके कानि राज्यानि सन्ति?

उत्तर-भगिनीसप्तके सप्त राज्यानि सन्ति।

(ख) इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः इति किमर्थं कथ्यन्ते?

उत्तर-सप्तराज्यसमूहत्वात् इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः इति कथ्यन्ते।

(ग) सप्तभगिनी – प्रदेशे के निवसन्ति?

उत्तर-सप्तभगिनीप्रदेशे गारो – खासी – नगा- मिजोप्रभृतयः बहवः जनजातीयाः निवसन्ति।

(घ) एतत्प्रादेशिकाः कैः निष्णाताः सन्ति?

उत्तर-एतत्प्रदेशिकाः स्वलीलाकलाभिः निष्णाताः।

(ङ) वशंवृक्षवस्तूनाम् उपयोग : कुत्र क्रियते?

उत्तर-आवस्त्रभूषणेभ्यः गृहनिर्माणपर्यन्तं प्रायः सर्वत्र वंशवृक्षवस्तूनाम् उपयोगः क्रियते।

प्र–4 रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) वयं स्वदेशस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामि |

उत्तर–वयं कस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्चामः?

(ख) सप्तभगिन्यः प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः |

उत्तर–काः प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः?

(ग) प्रदेशेऽस्मिन् हस्तशिल्पानां बाहुल्यं वर्तते |

उत्तर–प्रदेशेऽस्मिन् केषाण् बाहुल्यं वर्तते?

(घ) एतानि राज्यानि तु भ्रमणार्थं स्वर्गसदृशानि |

उत्तर– एतानि राज्यानि भ्रमणार्थं कीदृशानि?

व्याकरण

प्र–5 यथानिर्देशमुत्तरत–

(क) 'महोदये! मे भगिनी कथयति'– अत्र 'मे' इति सर्वनामपदं कस्यै प्रयुक्तम्?

उत्तर–'महोदये! मे भगिनी कथयति' – अत्र 'मे' इति सर्वनामपदं स्वरायै प्रयुक्तम्।

(ख) समाजिक–सांस्कृतिकपरिदृश्यानां साम्याद् इमानि उक्तोपाधिना प्रथितानि– अस्मिन् वाक्ये प्रथितानि इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

उत्तर–सामाजिक - सांस्कृतिकपरिदृश्यानां साम्याद् इमानि उक्तोपाधिना प्रथितानि – अस्मिन् वाक्ये प्रथितानि इति क्रियापदस्य कर्तृपदं भवति 'प्रथनम्' इति।

(ग) एतेषां राज्यानां पुनः सङ्घटनम् विहितम् – अत्र 'सङ्घटनम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

उत्तर– एतेषां राज्यानां पुनः सङ्घटनं विहितम् – अत्र 'सङ्घटनम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं भवति 'सङ्घटति' इति।

(घ) अत्र वंशवृक्षाणां प्राचुर्यम् विद्यते – अस्मात् वाक्यात् 'अल्पता' इति पदस्य विपरीतार्थकं पदं चित्वा लिखत?

उत्तर– अत्र वंशवृक्षाणां प्राचुर्यं विद्यते - अस्मिन् वाक्ये 'अल्पता' इति पदस्य

विपरीतार्थकं पदं हि 'प्राचुर्यम्' इति।

(ङ) ‘क्षेत्रापरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते’ – वाक्यात् ‘सन्ति’ इति क्रियापदस्य समानार्थकपदं चित्वा लिखत?

उत्तर–’क्षेत्रपरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते’ - अस्मिन् वाक्ये ’सन्ति’ इति क्रियापदस्य समानार्थकं पदं हि ’वर्तते’ इति।

प्र–6 (अ) पाठात् चित्वा तद्भवपदानां कृते संस्कृतपदानि लिखत–

	तद्भव – पदानि	संस्कृत – पदानि
यथा	सात	सप्त
(क)	बहिन	भगिनी
(ख)	संगठन	समवाय
(ग)	बाँस	वंश
(घ)	आज	अद्य
(ङ)	खेत	क्षेत्रम्

(आ) भिन्नप्रकृतिकं पदं चिनुत-

(क) गच्छति, पठति, धावति, अहसत्, क्रीडति।

(ख) छात्रः, सेवकः, शिक्षकः, लेखिका, क्रीडकः।

(ग) पत्रम्, मित्रम्, पुष्पम्, आम्रः, फलम्, शाखा।

(घ) व्याघ्रः , भल्लूक :, गजः, कपोत :, वृषभः, सिंहः।

(ङ) पृथिवी, वसुन्धरा, धरित्री, यानम्, वसुधा।

प्र–7 विशेष्य – विशेषणानाम् उचितं मेलनम् कुरूत –

विशेष्य – पदानि	विशेषण – पदानि
अयम्	प्रदेशः
संस्कृतिविशिष्टायाम्	भारतभूमौ
महत्त्वाधायिनी	संस्कृतिः
प्राचीने	इतिहासे
एकः	समवायः

दशमःपाठः

नीतिनवनीतम (नीति नवीनतम)

कठिन शब्दार्थाः

- अभिवादनशीलस्य – प्रणाम करने के स्वभाववाले
- वृद्धोपसेविनः – बड़ों की सेवा करने वाले के
- निष्कृति – बदला
- आत्मवशम – अपने वश में
- समाचरेत – आचरण करना चाहिए

शब्दार्थाः

- यशः – नाम
- शक्य – समर्थ होते हैं
- कुर्यात – करना चाहिए
- वर्षशतैः – सौ वर्षो में
- समासेन – संक्षेप में
- सत्यपूताम – सत्य से परीक्षा करने

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 अधोलिखितानि प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत–

(क) नृणां संभवे कौ क्लेशं सहेते? - मातापितरौ

(ख) कीदृशं जलं पिबेत्? - वस्त्रपूतम्

(ग) नीतिनवनीतम् पाठः कस्मात् ग्रन्थात् सङ्कलित? - मनुस्मृतेः

(घ) कीदृशीं वाचं वदेत्? - सत्यपूताम्

(ङ) दुःखं किं भवति? - परवशम्

(च) आत्मवशं किं भवति? - सुखम्

(छ) कीदृशं कर्म समाचरेत्? - मनःपूतम्

प्र–2 अधोलिखितानि प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत–

(क) पाठेऽस्मिन् सुखदुःखयों किं लक्षणम् उक्तम्?

उत्तर– सर्वं परवशं भवति दुःखम्, आत्मवशं च भवति सुखम्।

(ख) वर्षशतैः अपि कस्य निष्कृतिः कर्तुं न शक्या?

उत्तर– नृणां सम्भवे मातापितरौ यं क्लेशं सहेते न तस्य वर्षशतैः निष्कृतिः शक्या।

(ग) "त्रिषु तुष्टेषु तपः समाप्यते" –वाक्येऽस्मिन् त्रयः के सन्ति?

उत्तर–"त्रिषु तुष्टेषु तपः समाप्यते" - वाक्येऽस्मिन् त्रयः भवन्ति माता, पिता, आचार्यश्चेति।

(घ) अस्माभिः कीदृशं कर्म कर्तव्यम्?

उत्तर– अस्माभिः तादृशमेव कर्म करणीयं येन अस्माकम् अन्तरात्मनः परितोषः स्यात्।

(ङ) अभिवादनशीलस्य कानि व

उत्तर– अभिवादनशीलस्य आयुः विद्या यशः बलं चेति चत्वारि वर्धन्ते।

(च) सर्वदा केषां प्रियं कुर्यात्?

उत्तर– सर्वदा पितरोः आचार्यस्य च प्रियं कुर्यात्।

प्र–3 स्थूलपदान्यवलम्बय प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) वृद्धोपसेविनः आयुविर्द्या यशो बलं न वर्धन्ते।

उत्तर– कस्य आयुर्विद्या यशो बलं न बर्धन्ते?

(ख) मनुष्यः सत्यपूतां वाचं वदेत्।

उत्तर– मनुष्य कीदृशीम वाचं वदेत?

(ग) त्रिषु तुष्टेषु सर्वं तपः समाप्यते?

उत्तर– त्रिषु तुष्टेषु किं समाप्यते?

(घ) मातापितरौ नृणां सम्भवे भाषया क्लेशं सहेते।

उत्तर– कौ नृणां सम्भवे भाषया क्लेशं सहेते?

(ङ) तयोः नित्यं प्रियं कुर्यात्।

उत्तर– तयोः नित्यं किं कुर्यात्?

प्र–4 संस्कृतभाषयां वाक्यप्रयोगं कुरुत–

(क) विद्या - विद्याविहीनः पशुभिः समानः।

(ख) तपः - ग्रामं निकषा तपश्चरति तापसः।

(ग) समाचरेत् - नित्यं गुरुसेवां समाचरेत्।

(घ) परितोषः - सन्ततेः सार्थकतायां पित्रोः सन्तोषः सञ्जायते।

(ङ) नित्यम् - पठामि संस्कृतं नित्यम्।

प्र–5 शुद्धवाक्यानां समक्षम् आम् अशुद्धवाक्यानां समक्षं च नैव इति लिखत–

(क) अभिवादनशीलस्य किमपि न वर्धते।	(क) न
(ख) मातापितरौ नृणां सम्भवे कष्टं सहेते।	(ख) आम्
(ग) आत्मवशं तु सर्वमेव दुःखमस्ति।	(ग) न.
(घ) येन पितरौ आचार्यः च सन्तुष्टाः तस्य सर्वं तपः समाप्यते।	(घ) आम्
(ङ) मनुष्यः सदैव मनः पूतं समाचरेत्।	(ङ) आम्
(च) मनुष्यः सदैव तदेव कर्म कुर्यात् येनान्तरात्मा तुष्यते।	(च) आम्

प्र-6 समुचितपदेन रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) मातापित्रेः तपसः निष्कृतिः .... कर्तुमशक्या। (दशवर्षैरपि/षष्टिः वर्षैरपि/**वर्षशतैरपि**)।

(ख) नित्यं वृद्धोपसेविनः .... वर्धन्ते (**चत्वारि**/पञ्च/षट्)।

(ग) त्रिषु तुष्टेषु .... सर्वं समाप्यते (जपः/**तप**/कर्म)।

(घ) एतत् विद्यात् .... लक्षणं सुखदुःपयोः।

(शरीरेण!**समासेन**/विस्तारेण)

(ङ) दृष्टिपूतम् न्यसेत् ....। (हस्तम्/**पादम्**/मुखम्)

(च) मनुष्यः मातापित्रो: आचार्यस्यय च सर्वदा .... कुर्यात्।
(**प्रियम्**/अप्रियम्/अकार्यम्)

प्र–6 मञ्जूषातः चित्वा उचिताव्ययेन वाक्यपूर्ति कुरुत–

तावत्	अपि	एव	यथा	नित्यं	यादृशम्

(क) तयोः नित्यम् प्रियं कुर्यात्।
(ख) यादृशम् कर्म करिष्यसि। तादृशं फलं प्राप्स्यसि।
(ग) वर्षशतैः अपि निष्कृतिः न कर्तुं शक्या।
(घ) तेषु एव त्रिषु तुष्टेषु तपः समाप्यते।
(ङ) यथा राजा तथा प्रजा
(च) यावत् सफलः न भवति तावत् परिश्रमं कुरु।

एकादशःपाठः

सावित्री बाई फूले

कठिन शब्दार्थाः

- सविनोदम - हँसी मजाक के साथ
- नामधेया - नाम वाली
- खिस्ताबदे - ईस्वीय वर्ष में
- अध्यनाभिलाषा - पढ़ने कि इच्छा
- जलोदधरम - पानी निकालने को

शब्दार्थाः

- स्वकीयम - अपना
- यतोहि - क्योंकि
- अश्रान्तम - बिना थके हुए
- दुर्भिक्षकाले - अकाल के दिनों में
- प्रतिबन्धक - रोकने वाला
- अवदानम - योगदान

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 एकपदेन उत्तरत–

(क) कीदृशीनां कुरीतीनां सावित्री मुखरं विरोधम् अकरोत्?

उत्तर– सामाजिककुरीतीनाम्

(ख) के कूपात् जलोद्धरणम् अवारयन्?

उत्तर– शीर्णवस्त्रावृताः निम्नजातीयाः नार्यः

(ग) का स्वदृढनिश्चयात् न विचलति?

उत्तर– सावित्रीवाई

(घ) विधवानां शिरोमुण्डनस्य निराकरणाय सा कैः मिलिता?

उत्तर– नापितैः

(ङ) सा कासां कृते प्रदेशस्य प्रथमं विद्यालयम् आरभत?

उत्तर– बालिकानाम्

प्र-2 पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) किं किं सहमाना सावित्रीबाई स्वदृढनिश्चयात् न विचलति?

उत्तर– सामाजिकात्याचारं सहमानापि सावित्रीबाई स्वदृढनिश्चयात् न विचलति।

(ख) सावित्रीबाईफुलेमहोदयायाः पित्रोः नाम किमासीत्?

उत्तर– सावित्रीबाईफुलेमहोदयायाः पित्रोः नाम आसीत् खंडोजी इति।

(ग) विवाहानन्तरमपि सावित्र्याः मनसि अध्ययनाभिलाषा कथम् उत्साहं प्राप्तवती?

उत्तर– विवाहानन्तरमपि सावित्र्याः मनसि अध्ययनाभिलाषा स्वपत्युः स्त्रीशिक्षासमर्थनेन उत्साहं प्राप्तवती।

(घ) जलं पातुं निवार्यमाणाः नारीः सा कुत्र नीतवती किञ्चाकथयत्?

उत्तर– जलं पातुं निवार्यमाणाः नारीः सा निजगृहं नीतवती। एवञ्च, सा स्वगृहस्थं तडागं दर्शयित्वा यथेष्टं जलं नेतुम् अकथयत्।

(ङ) कासां संस्थानां स्थापनायां फुलेदम्पत्योः अवदानं महत्त्वपूर्णम्?

उत्तर– "महिला सेवामण्डल" "शिशुहत्या प्रतिबन्धक गृह" इत्यादीनां संस्थानां स्थापनायां फुलेदम्पत्योः अवदानं महत्वपूर्णम् आसीत्।

(च) सत्यशोधकमण्डलस्य उद्देश्यं किमासीत्?

उत्तर– सत्यशोधकमण्डलस्य उद्देश्यमासीत् उत्पीडितानां समुदयानां स्वाधिकारान् प्रति जागरणम्।

(छ) तस्याः द्वयोः काव्यसङ्कलनयोः नामनी के?

उत्तर– तस्याः काव्यसंकलनद्वयं वर्तते "काव्यफुले" "सुबोधरत्नाकर" चेति।

प्र–3 रेखांकितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणम् कुरुत–

(क) सावित्रीबाई, <u>कन्याभिः</u> सविनोदम् आलपन्ती अध्यापने संलग्ना भवति स्म?

उत्तर– सावित्रीवाई, काभिः सविनोदम् आलापयन्ती अध्यापने संलग्ना भवति स्म?

(ख) सा <u>महाराष्ट्रस्य</u> प्रथमा महिला शिक्षिका आसीत्?

उत्तर– सा कस्य राज्यस्य प्रथमा महिला शिक्षिका असीत्?

(ग) सा स्वपतिना सह <u>कन्यानां</u> कृते प्रदेशस्य प्रथमं विद्यालयम् आरभत?

उत्तर– सा स्वपतिना सह कासां कृते प्रदेशस्य प्रथमं विद्यालयम् आरभत?

(घ) तया <u>मनुष्याणां</u> समानतायाः स्वतन्त्रतायाश्च पक्षः सर्वदा समर्थितः?

उत्तर– तया केषां समानतायाः स्वतन्त्रतायाश्च पक्षः सर्वदा समर्थितः?

(ङ) साहित्यरचनया अपि <u>सावित्री</u> महीयते?

उत्तर– साहित्यरचनया अपि का महीयते?

प्र–4 यथानिर्देशमुत्तरत–

(क) इदं चित्रां पाठशालायाः वर्तते– अत्र 'वर्तते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

उत्तर– इदं चित्रं पाठशालाया वर्तते - अत्र 'वर्तते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं भवति 'वर्तनम्' इति।

(ख) तस्याः स्वकीयम् अध्ययनमपि सहैव प्रचलति – अस्मिन् वाक्ये विशेष्यपदं किम्?

उत्तर– तस्याः स्वकीयम् अध्ययनमपि सहैव प्रचलति - अस्स्मिन् वाक्ये चिशेषणं भवति 'स्वकीयम्' इति।

(ग) अपि यूयमिमां महिलां जानीथ– अस्मिन् वाक्ये 'यूयम्' इति पदं केभ्यः प्रयुक्तम्?

उत्तर–अपि यूयमिमां महिलां जानीथ - अस्मिन् वाक्ये 'यूयम्' इति पदं अस्मभ्यः प्रयुक्तम्।

(घ) सा ताः स्त्रियः निजगृहं नीतवती – अस्मिन् वाक्ये 'सा' इति सर्वनामपदं कस्यै प्रयुक्तम्?

उत्तर–सा ताः स्त्रियः निजगृहं नीतवती - अस्मिन् वाक्ये 'सा' इति

सर्वनामपदं सावित्रीवाई इत्यस्यै प्रयुक्तम्।

(ङ) शीर्णवस्त्रावृताः तथाकथिताः निम्नजातीयाः काश्चित् नार्यः जलं पातुं याचन्ते स्म – अत्र 'नार्यः' इति पदस्य विशेषणपदानि कति सन्ति, कानि च इति लिखत?

उत्तर–शीर्णवस्त्रावृताः तथाकथिताः निम्नजातीयाः काश्चित् नार्यः जलं पातुं

याचन्ते स्म - अत्र 'नार्यः' इति पदस्य विशेषणपदानि चत्वारि सन्ति। तानि च - शीर्णवस्त्रावृताः इति, तथाकथिताः इति, निम्नजातीयाः इति, काश्चित् इति च।

प्र–5 अधोलिखितानि पदानि आधृत्य वाक्यानि रचयत–

(क) स्वकीयम् - स्वकीयं पुस्तकम् आनय।

(ख) सविनोदम् - शिक्षकः सविनोदं छात्रान् पाठयति।

(ग) सक्रिय - छात्राणां सर्वतो विकासाय शिक्षकाः सदैव सक्रियाः भवन्ति।

(घ) प्रदेशस्य - अस्य प्रदेशस्य ख्यातिः दिक्षु प्रसृतास्ति।

(ङ) मुखरम् - स्थानमिदं विहगदलरवेण सततं मुखरं विराजते।

(च) सर्वथा - सत्यरक्षायै सर्वथा यतनीयम्।

प्र–6 (अ) अधोलिखितानि पदानि आधृत्य वाक्यानि रचयत–

(क) उपरि - उत्पीटिकायाः उपरि चषकं स्थापय।

(ख) आदानम् - स्तेयवस्तूनाम् आदानं न युक्तम्।

(ग) परकीयम् - परकीयं जीवनं न शोभते साधुजनाय

(घ) विषमता - विषमता प्रस्तरस्य धर्मः।

(ङ) व्यक्तिगतम् - व्यक्तिगतं यत्किञ्चिदपि सदैव गोपयेत् पुरुषः।

(च) आरोहः - सरलो नास्ति नगारोहः।

(आ) अधोलिखितपदानां समानार्थकपदानि पाठात् चित्वा लिखत–

मार्गे अविरतम अध्यापने अवदानम् यथेष्टम् मनसि

(क) शिक्षणे - अध्यापने
(ख) पथि - मार्गे
(ग) हृदय - मनसि
(घ) इच्छानुसारम् - यथेष्टम्
(ङ) योगदानम् - अवदानम्
(च) निरन्तरम् - अविरतम्

व्याकरण

प्र–7 (अ) अधोलिखितानां पदानां लिङ्ग, विभक्ति, वचनं च लिखत–

अ. पदानि लिङ्गम् विभक्तिः वचनम्

	पदानि	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
(क)	धूलिम्	पुंलिङ्गम्	द्वितीया	एकवचनम्
(ख)	नाम्नि	**नपुंसकलिङ्गम्**	सप्तमी	एकवचनम्
(ग)	अपरः	पुंलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
(घ)	कन्यानाम्	स्त्रीलिङ्गम्	षष्ठी	बहुवचनम्
(ङ)	सहभागिता	स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
(च)	नापितैः	पुंलिङ्गम्	तृतीया	बहुवचनम्

(आ) उदाहरणमनुसृत्य निर्देशानुसारं लकारपरिवर्तनं कुरुत–

यथा – सा शिक्षिका अस्ति। (लङ्लकारः) सा शिक्षिका आसीत्।

(क) सा अध्यापने संलग्ना भवति। (लृटलकारः)

उत्तर– सा अध्यापने संलग्ना भविष्यति।

(ख) सः त्रयोदशवर्षकप्लः आसीत्।

उत्तर– सः त्रयोदशवर्षकल्पः अस्ति। (लङ्लकारः)

(ग) महिलाः तडागात् जलं नयन्ति। (लोट्लकारः)

उत्तर–महिलाः तडाहात् जलं नयन्तु।

(घ) वयं प्रतिदिनं पाठं पठामः। (विधिलिङ्ग)

उत्तर–वयः प्रतिदिनं पाठं पठेम।

(ङ) यूयं किं विद्यालयं गच्छथ? (लृटलकारः)

उत्तर–यूयं किं विद्यालयं गमिष्यथ?

(च) ते बालकाः विद्यालयात् गृहं गच्छन्ति।(लङ्लकारः)

उत्तर– ते बालकाः विद्यालयात् गृहं अगच्छन्।

द्वादशःपाठः

कः रक्षति कः रक्षित

कठिन शब्दार्थाः

- विधुदभावे – बिजली के न होने पर
- स्वेदधारा – पसीने की धाराएँ
- आरक्षिविभागजना – पुलिस विभाग के लोग
- शुष्कवृक्षेण – सूखे पेड से
- अपेक्ष्यते – आशा की जाती है
- मृत्रिकायाम – मिटटी से
- अपसार्य – हटाकर
- निमज्जिता – डुबकी लगाकर
- अवकरकण्डोले – कूड़ादान में
- स्यूतानि – प्लास्टिक की थैलियाँ

शब्दार्थाः

- पीडितः – परेशान
- निखिला – सारी
- नभसि – आकाश में
- वपुः – शरीर
- क्षिप्यते – फेंका जा रहा है
- पिहिते – ढके हुए

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 प्रश्नानामुत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) केन पीडितः वैभवः बहिरागतः?

उत्तर-विद्युदभावेन

(ख) भवनेत्यादीनां निर्माणाय के कर्त्यन्ते?

उत्तर-वृक्षाः

(ग) मार्गे किं दृष्ट्वा बालाः परस्परं वार्तालाप कुर्वन्ति?

उत्तर-अवकरभाण्डारम्

(घ) वयं शिक्षिताः अपि कथमाचरामः?

उत्तर-अशिक्षिता इव

(ङ) प्लास्टिकस्य मृत्तिकायां लयाभावात् कस्य कृते महती क्षतिः भवति?

उत्तर- पर्यावरणस्य

(च) अद्य निदाघतापतप्तस्य किं शुष्कतां याति?

उत्तर- तालु

प्र-2 पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखत-

(क) परमिन्दर् गृहात् बहिरागत्य किं पश्यति?

उत्तर- परमिन्दर् गृहात् बहिरागत्य पश्यति यत् वायुवेगः तु सर्वथा अवरुद्धः।

(ख) अस्माभिः केषां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते?

उत्तर- अस्माभिः बहुभूकिमभवनानां भूमिगतमार्गाणां मेट्रोमार्गाणाम् उपरिगमिसेतूनां च निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते।

(ग) विनयः संगीतामाहूय किं वदति?

उत्तर- विनयः संगीतामाहूय महोदये कृपां कुरु मार्गे भ्रमदभ्यः वदति |

(घ) रोजलिन् आगत्य किं करोति?

उत्तर- रोजलिन् आगत्य बालैः साकं स्वक्षिप्तमवकरं मार्गे विकीर्णमन्यदवकरं चापि संगृह्य अवकरमण्डले पातयति।

(ङ) अन्ते जोसेफः पर्यावरणक्षायै कः उपायः बोधयति?

उत्तर- अन्ते जोसेफः पर्यावरणरक्षायै कथयति यत् तेषां पितॄणां शिक्षकाणां च सहयोगेन प्लास्टिकस्य विविधपक्षाः विचारणीयाः । तथा च पर्यावरेण साकं

पशवः अपि रक्षणीयाः।

प्र–3 रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) <u>जागरूकतया</u> एव स्वच्छताऽभियानमपि गतिं प्राप्स्यति।?

उत्तर– केन प्रकारेण एव स्वच्छताभियानमपि गतिं प्राप्स्यति?

(ख) धेनुः <u>शाकफलानामावरणैः</u> सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादति स्म?

उत्तर– धेनुः केन सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादति स्म।

(ग) <u>वायुवेगः</u> सर्वथाऽवरुद्धः आसीत्?

उत्तर– किं सर्वथावरुद्धः आसीत्?

(घ) सर्वे अवकरं संगृहय <u>अवकरकण्डोले</u> पातयन्ति?

उत्तर– सर्वे अवकरं संगृहय कुत्र पातयन्ति?

(ङ) अधुना प्लास्टिकनिर्मितानि <u>वस्तूनि</u> प्रायः प्राप्यन्ते?

उत्तर– अधुना प्लास्टिकनिर्मितानि किं प्रायः प्राप्यन्ते?

(च) सर्वे <u>नदीतीरं</u> प्राप्ताः प्रसन्नाः भवति?

उत्तर– सर्वे किं प्राप्ताः प्रसन्नाः भवन्ति?

व्याकरण

प्र–4 सन्धिविच्छेदं पूरयत–

(क) ग्रीष्मर्तौ = ग्रीष्म + ऋतौ

(ख) बहिरागत्य = बहिः + आगत्य

(ग) काञ्चित् = काम् + चित्

(घ) तद्वनम् = तत् + वनम् / तद् + वनम्

(ङ) कलमेत्यादीनि - कलम + इति + आदीनि

(च) अतीवानन्दप्रदोऽयम् - अतीव + आनन्दप्रदः + अयम्

प्र–5 विशेषणपदैः सह विशेष्यपदानि योजयत–

काञ्चित्	शान्तिम्
स्वच्छानि	गृहाणि
पिहिते	अवकरमण्डले

स्वच्छता	स्वास्थ्यकरी
गच्छन्ति	मित्राणि
अन्यत्	अवकरम्
महती	क्षतिः

प्र–6 शुद्धकथनानां समक्षम् आम् अशुद्धकथनानां समक्षं च न इति लिखत–

(क) प्रचण्डोष्मणा पीडिताः बालाः सायंकाले एकैकं कृत्वा गृहाभ्यन्तरं गताः।- न

(ख) मार्गे मित्राणि अवकरभाण्डारं यत्र–तत्र विकीर्णं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति।- आम्

(ग) अस्माभिः पर्यावरणस्वच्छतां प्रति प्रायः ध्यानं न दीयते। - आम्

(घ) वायुं विना क्षणमपि जीवितुं न शक्यते। - आम्

(ङ) रोजलिन् अवकरम् इतस्ततः प्रक्षेपणात् अवरोधयति बालकान्। - न

(च) एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वनं सुपुत्रेण कुलमिव दह्यते। - न

(छ) बालकाः धेनुं कदलीफलानि भोजयन्ति। - आम्

(ज) नदीजले निमज्जिताः बालाः प्रसन्नाः भवन्ति। - आम्

प्र–6 घटनाक्रमामनुसारं लिखत–

(क) उपरितः अवकरं क्षेप्तुम् उद्यतां रोजलिन् बालाः प्रबोधयन्ति।

(ख) प्लास्टिकस्य विविधापक्षान् विचारयितुं पर्यावरणसंरक्षेणन पशूनेत्यादीन् रक्षितुं बालाः कृतनिश्चयाः भवन्ति।

(ग) गृहे प्रचण्डोष्मणा पीडितानि मित्राणि एकैकं कृत्वा गृहात् बहिरागच्छन्ति।

(घ) अन्ते बालाः जलविहारं कृत्वा प्रसीदन्ति।

(ङ) शाकफलानामावरणैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादन्तीं धेनुं बालकाः कदलीफलानि भोजयन्ति।

(च) वृक्षाणां निरन्तरं कर्तनेन, ऊष्मावर्धनेन च दुःखिताः बालाः नदीतीरं गन्तुं प्रवृत्ताः भवन्ति।

(छ) बालैः सह रोजलिन् अपि मार्गे विकीर्णमवकरं यथास्थानं प्रक्षिपति।

(ज) मार्गे यत्र–तत्र विकीर्णमवकरं दृष्ट्वा पर्यावरणविषये चिन्तिताः बालाः परस्परं विचारयन्ति।

ANSWER:

(ग) गृहे प्रचण्डोष्मणा पीडितानि मित्राणि एकैकं कृत्वा गृहात् बहिरागच्छन्ति।

(च) वृक्षाणां निरन्तरं कर्तनेन, ऊष्मावर्धनेन च दुःखिताः बालाः नदीतीरं गन्तुं प्रवृत्ताः भवन्ति।

(ज) मार्गे यत्र-तत्र विकीर्णमवकरं दृष्ट्वा पर्यावरणविषये चिन्तिताः बालाः परस्मरं विचारयन्ति।

(क) उपरितः अवकरं क्षेतुम् उद्यतां रोजलिन् बालाः प्रबोधयन्ति।

(छ) बालैः सह रोजलिन् अपि मार्गे विकीर्णमवकरं यथास्थानं प्रक्षिपति।

(ङ) शाकफलानामावरणैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादन्तीं धेनुं बालकाः कदलीफलानि भोजयन्ति।

(ख) प्लास्टिकस्य विविधापक्षान् विचारयितुं पर्यावरणसंरक्षणेन पशूनपि रक्षितुं बालाः कृतनिश्चयाः भवन्ति।

त्रयोदशःपाठः

क्षितौ राजते भारतस्वर्णभूमि

(भारत की स्वर्णभूमि धरती पर शोभा पाती है।)

कठिन शब्दार्थाः

- पीयुषतुल्यम - अमृत जैसा
- खाद्यान्नभाण्डम - खाने योग्य अन्न का भंडार
- स्वर्णवद - सोने की तरह
- त्रिशूलाग्निनागै - त्रिशूल, अग्नि, नाग
- मतानाम - विचारों के मानने वालों की
- दिग्गगानाम - हाथियों की

शब्दार्थाः

- वीरभोग्या - वीरों द्वारा भोगने योग्य
- भिषक - डक्टिरो की
- नटीनाम - अभिनेत्रीयों की
- तटीनाम - नदियों की
- पिकानाम - कोयलों की
- शिखीनाम - मोरों की
- भूधरानाम - पहाड़ो की
-

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत–

(क) इयं धरा कैः स्वर्णवद् भाति? - शस्यैः

(ख) भारतस्वर्णभूमिः कुत्र राजते? - क्षितौ

(ग) इयं केषां महाशक्तिभिः पूरिता? - अणूनाम्

(घ) इयं भूः कस्मिन् युतानाम् अस्ति?- प्रबन्धे

(ङ) अत्र किं सदैव सुपूर्णमस्ति? - खाद्यान्नभाण्डम्

प्र–2 समानार्थकपदानि पाठात् चित्वा लिखत–

(क) पृथिव्याम् ....(क्षितौ/पर्वतेषु/त्रिलोक्याम्)

(ख) सुशोभते .... (लिखते/भाति/पिबति)

(ग) बुद्धिमताम् ....(पर्वणाम्/उत्सवानाम्/विपश्चिज्जनानाम्)

(घ) मयूराणाम् ....(शिखीनाम्/शुकानाम्/पिकानाम्)

(ङ) अनेकेषाम् ....(जनानाम्/वैज्ञानिकानाम्/बहूनाम्)

प्र–3 श्लोकांशमेलनं कृत्वा लिखत–

ANSWER:

(क)	त्रिशूलाग्निनागैः पृथिव्यास्त्रघोरैः	अणूनां महाशक्तिभिः पूरितेयम्।
(ख)	सदा पर्वणामुत्सवानां धरेयं	क्षितौ राजते भारतस्वर्णभूमिः।
(ग)	वने दिग्गजानां तथा केशरीणां	तटीनामियं वर्तते भूधराणाम्।
(घ)	सुपूर्णं सदैवास्ति खाद्यान्नभाण्डं	नदीनां जलं यत्र पीयुषतुल्यम्।
(ङ)	इयं वीरभोग्या तथा कर्मसेव्या	जगद्वन्दनीया च भूः देवगेया।

रचनात्मक–कार्यम

प्र–4 चित्रं दृष्ट्वा (पाठात्) उपयुक्तपदानि गृहीत्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत–

(क) अस्मिन् चित्रे एका <u>नदी</u> वहति।

(ख) नदी <u>भूधरेभ्यः</u> निःसरति।

(ग) नद्याः जलं <u>पीयुषतुल्यम्</u> भवति।

(घ) <u>जलेन</u> शस्यसेचनं भवति।

(ङ) भारतः <u>वीर</u> भूमिः अस्ति।

प्र-5 चित्राणि दृष्ट्वा (मञ्जूषातः) उपयुक्तपदानि गृहीत्वा वाक्यपूर्ति कुरुत-

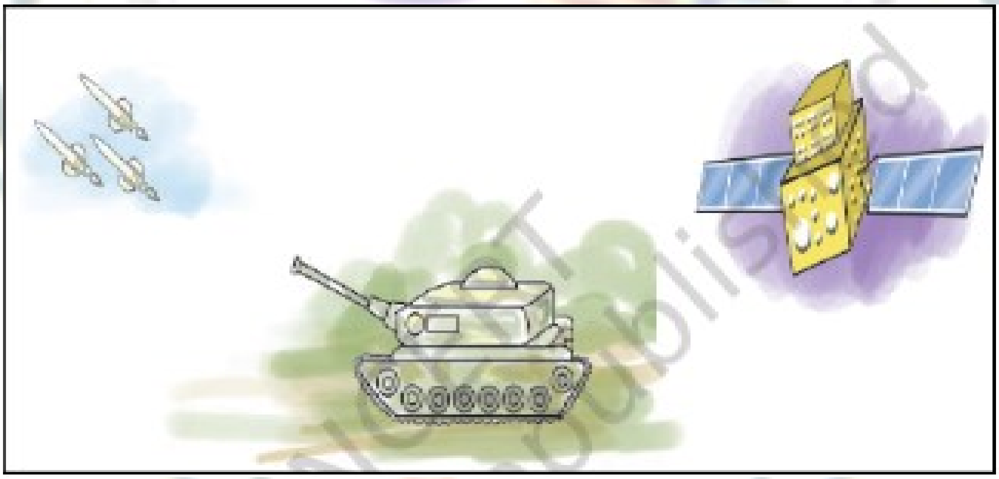

अस्त्राणाम्, भवति, अस्त्राणि, सैनिकाः, प्रयोगः, उपग्रहाणां

(क) अस्मिन् चित्रे <u>अस्त्राणि</u> दृश्यन्ते।

(ख) एतेषाम् अस्त्राणां <u>प्रयोगः</u> युद्धे भवति।

(ग) भारतः एतादृशानां <u>अस्त्राणाम्</u> प्रयोगेण विकसितदेशः मन्यते।

(घ) अत्र परमाणुशक्तिप्रयोगः अपि <u>भवति</u>।

(ङ) आधुनिकैः अस्त्रैः <u>सैनिकाः</u> अस्मान् शत्रुभ्यः रक्षन्ति।

(च) <u>उपग्रहाणाम्</u> सहायतया बहूनि कार्याणि भवन्ति।

प्र-6 (अ) चित्रं दृष्ट्वा संस्कृते पञ्चवाक्यानि लिखत–

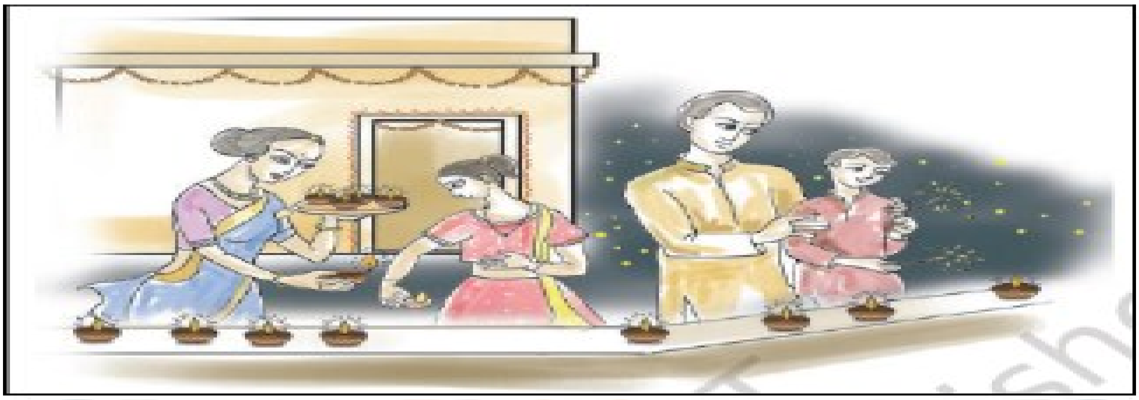

(क) अद्य दिपावली - उत्सवः अस्ति।

(ख) वयं परिवारस्य सर्वे जनाः सानन्दं दिवसमिमम् उद्यापयामः।

(ग) प्रातः आदावेव पुष्पमालया वयं स्वगृहं सज्जीकृत्य पूजाविधिम् सम्पादितवन्तः।

(घ) रात्रौ च मम भगिनी मात्रा सह दीपालोकेन गृहम् आलोकितवती।

(आ) चित्रं दृष्ट्वा संस्कृते पञ्चवाक्यानि लिखत–

(क) अद्य रक्षाबन्धनोत्सवः अस्ति।

(ख) अस्मिन् अवसरे भगिनी भ्रातुः हस्ते रक्षासूत्रं बध्नाति।

(ग) तं च सा मोदकम् अपि खादयति।

(घ) तस्य दीर्घायुःनिमित्तं भगवन्तं प्रार्थयति।

(ङ) भ्राता च प्रसन्नः सन् तस्यै उपहारं प्रयच्छति, तस्याश्च सदा मङ्गलं कामयति।

प्र–7 अत्र चित्रं दृष्ट्वा संस्कृतभाषया पञ्चवाक्येषु प्रकृतेः वर्णनं कुरुत–

(क) गहनारण्यमिदं निखिलगुणैः परिवृतम्।

(ख) अत्र च नानाविधाः पशवः अनेकप्रकारकाश्च विहगा सुखेन वसन्ति।

(ग) महीरुहैः परिवृतेऽस्मिन् अरण्ये हिस्राः पशवः अपि हिंसां जघ्नुः।

(घ) विहगानां सुमधुरध्वनिना पिकानां च केकारवैः सततमेव मुखरितमिदं वनम्।

(ङ) एवञ्च कस्तूरीमृगसौरभः वनमिदं स्वर्गोपमं विदधाति।

चतुर्दशःपाठः

आर्यभटः

कठिन शब्दार्थाः

- अवबोध्यम - समझने योग्य
- सुस्थापित - भली-भाँति स्थापित
- प्रत्यादिष्टा - खण्डन किया
- उपविष्टाः - बैठा हुआ
- षटसप्ततिः - छिहतर
- वेधशाला - ग्रह,नक्षत्रों को जानने की प्रयोगशाला
- कर्मभूमि - कर्म क्षेत्र
- कालातिगामिनी - समय को लाँघनेवाली
- पण्डितम्मन्यानाम - स्वयं को भारी विद्वान मानने वालों का

शब्दार्थाः

निकषा - निकट
लब्धवान - लिया
अक्षे - धुरी पर
शिखर पुरुष - सर्वोच्य व्यकित
दृष्टि - विचारधारा

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 एकपदेन उत्तरत –

(क) सूर्यः कस्यां दिशायाम् उदेति? - पूर्वस्याम् ।

(ख) आर्यभटस्य वेधशाला कुत्र आसीत्? - पाटलीपुत्रे।

(ग) महान गणितज्ञ: ज्योतिविच्च क: अस्ति? - आर्यभट: ।

(घ) आर्यभटेन क: ग्रन्थ: रचित:? - आर्यभटीयम्।

(ङ) अस्माकं प्रथमोपग्रहस्य नाम किम् अस्ति? - आर्यभट: ।

प्र–2 पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) कः सुस्थापितः सिद्धांत?

उत्तर– सूर्यः अचलः पृथिवी च चला। सा च पृथिवी स्वकीये अक्षे घूर्णेति इति साम्प्रतं सुस्थापितः सिद्धान्तः।

(ख) चन्द्रग्रहणं कथं भवति?

उत्तर– यदा पृथिव्याः छायापातेन चन्द्रस्य प्रकाशः अवरुध्यते तदा चन्द्रग्रहणं भवति।

(ग) सूर्यग्रहणं कथं दृश्यते?

उत्तर– पृथ्वीसूर्ययोः मध्ये समागतस्य चन्द्रस्य छायापातेन सूर्यग्रहणं दृश्यते।

(घ) आर्यभटस्य विरोधः किमर्थमभवत्?

उत्तर– समाजे नूतनानां सिद्धान्तानां स्वीकारणे सामान्यजनाः काठिन्यम् अनुभवन्ति। भारतीयज्योतिःशास्त्रे आर्यभटस्य सिद्धान्तः नूतनः आसीत्। तस्मात् तस्य विरोधः अभवत्।

(ङ) प्रथमोपग्रहस्यं नाम आर्यभटः इति कथं कृतम्?

उत्तर– आधुनिकवैज्ञानिकाः आर्यभटं प्रति समादरं प्रकटयन्तः प्रथमोपग्रहस्य नाम आर्यभट इति कृतम्।

प्र–3 रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) सर्यूः पश्चिमायां दिशायाम् अस्तं गच्छति?

उत्तर– सूर्यः कस्यां दिशायाम् अस्तं गच्छति?

(ख) पृथिवी स्थिरा वर्तते इति परम्परया प्रचलिता रूढिः?

उत्तर– पृथिवी स्थिरा वर्तते इति कथं प्रचलिता रूढिः?

(ग) आर्यभटस्य योगदानं गणितज्योतिष संबद्धः वर्तते?

उत्तर– आर्यभटस्य योगदानं किं संबद्धः वर्तते?

(घ) समाजे नूतनविचाराणाम् स्वीकरणे प्रायः सामान्यजनाः काठिन्यमनुभवन्ति?

उत्तर– समाजे नूतनविचाराणां स्वीकरणे प्रायः के काठिन्यमनुभवन्ति?

(ङ) पृथ्वीसूर्ययोः मध्ये चन्द्रस्य छाया पातेन सूर्य ग्रहणं भवति?

उत्तर– कयोः मध्ये चन्द्रस्य छायापातेन सूर्यग्रहणं भवति?

प्र–4 मञ्जूषात: पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

[नौकाम् ,पृथिवी ,तदा ,चला ,अस्तं]

(क) सूर्य: पूर्वदिशायाम् उदेति पश्चिम दिशि च अस्तं गच्छति।

(ख) सूर्य: अचल: पृथिवी च चला।

(ग) पृथिवी स्वकीये अक्षे घूर्णति।

(घ) यदा पृथिव्या: छाया पातेन चन्द्रस्य प्रकाश: अवरूध्यते तदा चन्द्रग्रहण भवति।

(ङ) नौकायाम् उपविष्ट: मानव: नौकाम् स्थिरामनुभवति।

व्याकरण

प्र–5 सन्धिविच्छेद कुरूत –

(क)	ग्रन्थोऽयम्	-	ग्रन्थ:	+	अयम्
(ख)	सूर्याचल:	-	सूर्य	+	अचल:
(ग)	तथैव	-	तथा	+	इव
(घ)	कालातिगामिनी	-	काल	+	अतिगामिनी
(ङ)	प्रथमोपग्रहस्य	-	प्रथम	+	उपग्रहस्य

प्र–6 (अ) अधेलिखितपदानां विपरीतार्थकपदानि लिखत–

1-उदयः	अस्तम्
2-अचलः	चलः
3-अन्धकारः	प्रकाशः
4-स्थिरः	अस्थिरः/ गतिशीलः
5-समादरः	विरोधः
6-आकाशस्य	पृथिव्याः

(आ) अधोलिखितपदानां समानार्थकपदानि पाठात् चित्वा लिखत–

1-संसारे	लोके
2-इदानीम्	साम्प्रतम्

3-वसुन्धरा पृथिवी
4-समीपम् निकषा
5-गणनम् गणितपद्धतिः
6-राक्षसौ दानवौ

प्र–7 अधोलिखितानि पदानि आधृत्य वाक्यानि रचयत–

1-साम्प्रतम् - साम्प्रतं यन्त्रमाध्यमेन वयं अधिकाधिकं कार्यं समापयामः।

2-निकषा - ग्रामं निकषा उद्यानं विद्यते।

3-उपविष्टः - आसनम् उपविष्टः स आत्मानं राजानं मन्यते।

4-कर्मभूमिः - भारतमिति कर्मभूमिरियम्।

5-वैज्ञानिकः - वैज्ञानिकाः नवं नवं यन्त्रम् आविष्कु

पञ्चदशःपाठः

प्रहेलिकाः (पहेलियाँ)

कठिन शब्दार्थाः

- करिणाम – हाथियों का
- कातरः – कमजोर
- गुणोत्तमः – गुणों में सबसे अच्छा
- वन्द्या – वन्दना के योग्य
- शूलपाणि – जिनके हाथ में त्रिशूल है
- केदार–पोषण–रताः – खेती के काम में संलग्न
- शीतलवाहिनी – ठण्डी धारा वाली
- विष्णुपदम – मोक्ष, स्वर्ग

शब्दार्थाः

- सञ्जधान - मारना
- बिभ्रन्न - धारण करता हुआ
- तक्रम - छाछ
- घटः - घड़ा
- शक्रस्य - इन्द्र का
- सीमन्तनीषु - नारियों में

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 श्लोकांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत–

ANSWER:

(क) सीमन्तिषु का शान्ता राजा कोऽभूत् गुणोत्तमः

(ख) कं सञ्जघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा?

(ग) के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम्।

(घ) वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः।

प्र–2 श्लोकांशान् योजयत–

ANSWER:

किं कुर्यात् कातरो युद्धे	मृगात् सिंहः पलायते।
विद्वद्भिः का सदा वन्धा	अत्रैवोक्तं न बुध्यते।
कं सञ्जानः कृष्णः	का शीतलवाहिनी गङ्गा।
कथं विष्णुपदं प्रोक्तं	तक्रं शक्रस्य दुर्लभम्।

प्र–3 उपयुक्तकथनानां समक्षम् 'आम्' अनुपयुक्तकथनानां समक्षं न इति लिखत–

यथा – सिंहः करिणां कुलं हन्ति। **आम्**

(क) कातरो युद्धे युद्ध्यते।	न
(ख) कस्तूरी मृगात् जायते।	आम्
(ग) मृगात् सिंहः पलायते।	न
(घ) कंस: जघान कृष्णम्।	न
(ङ) तक्रं शक्रस्य दुर्लभम्।	न
(च) जयन्तः कृष्णस्य पुत्र:।	आम्

व्याकरण

प्र–4 सन्धिविच्छेदं पूरयत–

(क) करिणां कुलम् = करिणाम् + कुलम्
(ख) कोऽभूत् = कः + अभूत्
(ग) अत्रैवोक्तम् = अत्र + एव + उक्तम्
(घ) वृक्षाग्रवासी = वृक्ष + अग्रवासी
(ङ) त्वग्वस्त्रधारी = त्वक् + वस्त्रधारी
(च) बिभ्रन्न = बिभ्रत् + न

प्र–5 अधोलिखितानां पदानां लिङ्गं विभक्तिं वचनञ्च लिखत–

पदानि	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्

कस्तूरी	स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
युद्धे	पुंलिङ्गम्	सप्तमी	एकवचनम्
सीमन्तिनीषु	स्त्रीलिङ्गम्	सप्तमी	बहुवचनम्
बलवन्तम्	पुंलिङ्गम्	द्वितीया	एकवचनम्
शूलपाणिः	पुंलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
शक्रस्य	पुंलिङ्गम्	षष्ठी	एकवचनम्

प्र–6 (अ) विलोमपदानि योजयत–

जायते	म्रियते
वीरः	कातरः
अशान्ता	शान्ता
मूर्खैः	विद्द्भिः
अत्रैव	तत्रैव
आगच्छति	पलायते

(आ) समानार्थकापदं चित्वा लिखत–

(क) करिणाम् ....। (अश्वानाम्/गजानाम्/गर्दभानाम्)

(ख) अभूत् ....। (अचलत्/अहसत्/अभवत्)

(ग) वन्द्या ....। (वन्दनीया/स्मरणीया/कर्तनीया)

(घ) बुध्यते ....। (लिख्यते/अवगम्यते/पठ्यते)

(ङ) घटः ....। (तडागः/नलः/कुम्भः)

(च) सञ्जधान ....। (अमारयत्/अखादत्/अपिबत्)

प्र–7 कोष्ठकान्तर्गतानां पदानामुपयुक्तविभक्तिप्रयोगेन अनुच्छेदं पूरयत–

एकः काकः आकाशे (आकाश) डयमानः आसीत्। तृषार्तः सः जलस्य (जल) अन्वेषणं करोति। तदा सः घटे (घट) अल्पं जलं (जल) पश्यति। सः उपलम् (उपल) आनीय घटे (घट) पातयति। जलं घटस्य (घट) उपरि आगच्छति। काकः (काक) सानन्दं जलं पीत्वा तृप्यति।